

Solidariteit in superdiversiteit: het transformatief potentieel van een complementaire munt in een superdiverse wijk.

Bart Van Bouchaute, Anika Depraetere, Stijn Oosterlynck en Nick Schuermans

1. Inleiding

De etnisch-culturele diversiteit in Vlaanderen wordt steeds groter. Vooral in de steden, maar stilaan ook in de rest van Vlaanderen, wonen meer en meer mensen met een migratieachtergrond. Bovendien stellen we vast dat ook de aard van die diversiteit veranderd is: er is sprake van superdiversiteit (Vertovec, 2007; Maly, Blommaert & Ben Yakoub, 2014). Superdiversiteit verwijst naar de observatie dat land van herkomst en etniciteit alleen niet voldoende zijn om de diversiteit in de samenleving te vatten. Er is niet alleen een toename van het aantal herkomstlanden, maar ook een toenemende diversiteit binnen de diversiteit. Met 'super' wordt verwezen naar 'een hogere grootteorde' van diversiteit. Superdiversiteit introduceert dus een multidimensioneel perspectief op diversiteit, waarbij aandacht wordt besteed aan hoe etnisch-culturele groepen intern gedifferentieerd zijn in termen van onder meer taal, gender, sociale klasse, migratiekanaal, woonplaats, religie en migratiestatus. Dat maakt het onmogelijk om nog langer relevante uitspraken te doen over 'de migrant' of 'de allochtoon'.

In dit hoofdstuk focussen we op de relatie tussen die opkomende superdiversiteit en de klassieke sociologische vraag naar de gronden van solidariteit. Bij nogal wat sociologen heerst pessimisme over het genereren van solidariteit in etnisch-cultureel heterogene maatschappijen (Putnam, 2007 etc.). Zij concluderen dat etnisch-culturele diversiteit het tot stand komen van solidariteit in informele netwerken en nationale herverdelingsstructuren bemoeilijkt. Deze vaststellingen leiden vaak tot een pleidooi voor culturele integratie en assimilatie waarbij de idee van één territorium, één gemeenschap en één cultuur centraal staat. Wij argumenteren dat solidariteit in diversiteit wel mogelijk is. Alleen moeten we die solidariteit elders gaan zoeken dan in de klassieke ruimtelijke en tijdsregisters van de natie-staat. In plaats van solidariteit te gronden in gedeelde geschiedenis en culturele homogeniteit, gaan we op zoek naar solidariteit in het hier van concrete plaatsen en het nu van concrete praktijken.

Solidariteit is als concept sterk gelinkt met het zoeken naar sociale orde (Silver, 1994). Dat werpt de vraag op of die nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit integrerend dan wel transformerend werken. In het eerste geval impliceren de praktijken van solidariteit de integratie van superdiverse groepen in de reeds bestaande maatschappelijke structuren en sociale verhoudingen, terwijl in het tweede geval solidariteit net aanleiding geeft tot een transformatie van de maatschappelijke structuren en sociale verhoudingen. We maken hiervoor gebruik van de ideeën van politiek filosoof Jacques Rancière.

We verkennen het potentieel van solidariteit in diversiteit in dit alternatieve register aan de hand van een uitgebreide case study in de Rabot-Blaisantvestwijk, een superdiverse en arme wijk in Gent. We stellen twee onderzoeksvragen voorop. Eerst bekijken we hoe een professionele interventie in de buurt, namelijk de introductie van het complementair muntsysteem 'De Torekes', interpersoonlijke praktijken van solidariteit in diversiteit stimuleert. De onderzoeksfocus ligt dus op wat de betrokken bewoners van de wijk Rabot-Blaisantvest doen op specifieke plaatsen in hun wijk, ondanks hun gebrek aan gedeeld verleden en gedeelde culturele achtergrond (Oosterlynck & Schuermans, 2013). Daarna analyseren we hoe de lokale introductie van een complementaire munt in een superdiverse buurt aan de ene kant de bestaande sociale verhoudingen en maatschappelijke structuren bevestigt en dus integrerend werkt, en aan de andere kant die verhoudingen en structuren net uitdaagt en een transformatie ervan impliceert. We bespreken het transformatief potentieel van deze praktijk in de domeinen van arbeid, publieke ruimte en de interne sociale verhoudingen in de wijk.

De empirische analyse is gebaseerd op een combinatie van kwalitatieve onderzoeksmethoden. We begonnen met een documentanalyse van de relevante strategische documenten van de initiatiefnemers. Daarna namen we semi-gestructureerde interviews af van verschillende sleutelfiguren: de initiatiefnemers namelijk de programmaregisseur duurzaamheid Stad Gent, ambtenaren van de dienst Gebiedsgerichte Werking van de Stad Gent, de beleidsmedewerker Samenlevingsopbouw Gent en een projectverantwoordelijke van Netwerk Vlaanderen (vandaag Fairfin); medewerkers van Samenlevingsopbouw en de betrokken intermediaire organisaties in de buurt die meewerken aan de verdienmogelijkheden met Torekes en in direct contact staan met de vrijwilligers; een lokale winkelier die Torekes inruilt; en de medewerker van Samenlevingsopbouw die als beheerder van het 'Torekesloket' een overzicht heeft van de hele werking. Daarnaast hielden we een focusgesprek met acht zogenaamde 'doeners' die meewerken aan de Torekes. De acht doeners zijn allen personen die zich in een kwetsbare sociale positie bevinden. Tenslotte interviewden we ook een vrijwilliger met een middenklasse-achtergrond die in de wijk woont en van

bij aanvang betrokken was in het project. Deze interviews werden gecodeerd met het softwareprogramma NVivo op basis van de kernconcepten in de onderzoekshypothese.

2. Stimuleren van solidariteit in superdiversiteit via een complementaire munt

2.1. Solidariteit in superdiversiteit

Solidariteit reguleert de spanning tussen een individuele en een collectieve oriëntatie. In deze regulering spelen gevoelens van lotsverbondenheid en groepsloyaliteit een centrale rol. Steunend op de omschrijving van Stjerno (2004) gaan we op zoek naar die praktijken die vanuit dergelijke gevoelens een bereidheid tot delen en herverdelen van materiële en immateriële bronnen aantonen.

De groeiende etnisch-culturele diversiteit in de westerse samenlevingen wordt door veel sociologen als een bedreiging voor solidariteit gezien. Zo leeft de idee dat die groeiende diversiteit de welvaartstaat in een legitimiteitscrisis stort (Kymlicka & Banting, 2006; (Van Puymbroeck & Dierckx, 2011). Studies bevestigen dat veel West-Europeanen liever solidair zijn met ouderen, arbeidsongeschikten en werklozen dan met immigranten (Van Oorschot, 2006). Ook op kleinere schaal zou diversiteit solidariteit in de weg staan. Op basis van onderzoek in de Verenigde Staten besloot Putnam (2007) dat immigratie en diversiteit op lange termijn misschien wel culturele en economische voordelen opleveren, maar dat ze op korte termijn het sociaal kapitaal en de sociale cohesie aantasten. Op basis van deze vaststellingen pleiten sommige wetenschappers en politici voor meer culturele integratie en assimilatie (Brubaker, 2001). Zij onderstrepen dat solidariteit in West-Europese welvaartstaten sterk gebaseerd is op het idee van één territorium, één gemeenschap en één cultuur.

Dit klassieke integratiemodel, gebaseerd op een minderheid van 'zij' en een meerderheid van 'wij', wordt echter fundamenteel in vraag gesteld door de evolutie naar superdiversiteit in onze samenleving (Blommaert, 2011). In een empirische studie van Londen introduceerde Vertovec (2006) het begrip superdiversiteit om aan te tonen dat het paradigma van de multiculturele stad, dat gebaseerd is op erkenning en respect voor collectieve en etnisch-cultureel gedefinieerde identiteiten die gevoed worden door sterk georganiseerde gemeenschappen, tekort schiet om de sociale en culturele diversiteit in hedendaagse steden te begrijpen, precies omdat slechts de ene dimensie van herkomst of etnisch-culturele identiteit in beeld komt. Terwijl in de jaren 1960 aanvankelijk behoorlijk homogene groepen 'gastarbeiders' uit een beperkt aantal landen werden ontvangen, nam het aantal herkomstlanden maar ook de diversiteit binnen de diversiteit de voorbije decennia geleidelijk aan toe. Dat gebeurde samen met de groeiende economische globalisering en de politieke

dynamiek van uitbreiding van de Europese Unie na de val van de Muur in de jaren 1990 (Crul, Schneider, & Lelie, 2013; Geldof, 2013; Vertovec, 2007). Die superdiversiteit komt vooral tot uiting in de steden die evolueren naar *'majority-minority cities'* met een meerderheid van bewoners uit een brede waaier van minderheden (Geldof, 2013).

In tijden van superdiversiteit is het utopisch te denken dat migranten volledig op zullen gaan in de cultuur van de gastsamenleving of wat als dusdanig verbeeld wordt (Anderson, 1991). Evenzeer is het een illusie dat er lokale buurtgemeenschappen gecreëerd kunnen worden van mensen met een gelijkaardig levenspatroon en identieke normen en waarden. Vandaar dat wij in onze zoektocht naar nieuwe vormen van solidariteit elders op zoek gaan dan in de klassieke registers van de historisch gegroeide en cultureel als homogeen verbeelde nationale gemeenschap. Om solidariteit in diversiteit te kunnen vatten, verschuiven we ons ruimtelijk register van het nationale territorium naar plaats. Plaats als ruimtelijk register benadrukt nabijheid, in het geval van deze analyse al dan niet zelf gekozen nabijheid in culturele diversiteit. Daarnaast verschuiven we het tijdsregister van historische tijd, i.e. over de generaties heen doorgegeven en gegroeide samenlevingsverbanden, naar het huidige moment. We kijken naar wat mensen die op elk gegeven moment aanwezig zijn op die plaats concreet met elkaar doen.

2.2. De Torekes: uitbreiding van de solidariteit door interdependentie in een superdiverse buurt

Volgens een klassieke, liberale visie is solidariteit een product van wederzijdse afhankelijkheid. Solidariteit groeit uit de nood aan interactie en coöperatie in een context van arbeidsverdeling (Durkheim, 1984). De reguliere arbeidsmarkt biedt echter weinig perspectief op solidariteit aan wijken en groepen die er omwille van discriminatie, kortgeschooldheid of andere redenen geen toegang tot krijgen. Complementaire munten proberen endogene processen van economische ontwikkeling te stimuleren in een wijk die weinig externe kapitaalsinvesteringen aantrekt en bij sociale groepen wiens vaardigheden niet gewaardeerd worden op de reguliere arbeidsmarkt. De dynamiek van complementaire munten doet economische ruil ontstaan waar de reguliere economie dat niet doet. Vooral op plaatsen en periodes van economische crisis zijn lokale munten ingevoerd als een meestal coöperatief en non-profit ruilsysteem waarin mensen die *"time-rich and cash-poor"* zijn, sociaal en economisch productief kunnen zijn ondanks hun gebrek aan officieel geld (De Filippis, 2004).

Ook het complementair muntsysteem De Torekes breidt de interdependentie van de reguliere arbeidsmarkt uit in de wijk Rabot-Blaisantvast in Gent. Rabot-Blaisantvast is een dense, superdiverse wijk in de 19de eeuwse gordel rond Gent met 8.145 inwoners op een oppervlakte van 0,82 km² (Stad

Gent, 2013). De wijk kent het hoogste percentage etnisch culturele minderheden¹ en niet-Belgen van alle Gentse wijken. De wijk is ook gekenmerkt door scherpe vormen van sociaaleconomische achterstelling: het aantal rechthebbenden op een leefloon en de werkloosheidsdruk behoren tot de hoogste van Gent en het gemiddeld netto belastbaar inkomen is het laagste van alle Gentse wijken.

In deze wijk werden 'De Torekes' als complementaire munt geïntroduceerd in september 2010. Complementaire muntsystemen worden meestal van onderuit geïnitieerd, zoals het in Vlaanderen vrij bekende ruil- en deelsysteem LETS. De Torekes daarentegen ontstonden onder impuls van Kathleen Van Brempt, voormalig Vlaams minister van Werk en Sociale Economie, en Netwerk Vlaanderen, het huidige FairFin, een organisatie die een andere omgang met geld stimuleert. Een Gentse projectgroep speelde op deze beleidsopening in en ging op zoek naar mogelijke invullingen van de munt op stadsniveau. Besloten werd om het experiment te laten starten in één Gentse wijk, Rabot-Blaisantvest, gezien de interesse vanuit het netwerk van buurtorganisaties, de jarenlange inzet van Samenlevingsopbouw in processen van opbouwwerk in deze wijk en het potentieel dat de wijk biedt om onderbenutte bronnen, zoals 'restruimtes' in de buurt en capaciteiten bij haar inwoners, aan onvervulde behoeften te koppelen (Samenlevingsopbouw Gent, 2012).

Complementaire munten berusten op de overeenkomst tussen een groep mensen en/of ondernemingen om een niet-traditionele munteenheid als ruilmiddel te accepteren. De munt wordt complementair genoemd omdat het niet de bedoeling is om de conventionele munteenheid te vervangen, maar om ze aan te vullen om sociale functies te vervullen waarvoor de officiële munteenheid niet was ontworpen (Lietaer, 2001, p. 33). Specifiek voor De Torekes betekent dit dat de inzet voor buurt-, burenen- en milieuzorg in de wijk wordt gewaardeerd: deelnemers verdienen Torekes via individuele acties zoals het plaatsen van een bloembak of een geveltuintje of via deelname aan acties die gericht zijn op een aangename en nettere buurt. Voor buurtorganisaties is de munt een middel om nieuwe vormen van vrijwilligerswerk te stimuleren en te belonen. De bestedingsmogelijkheden van de Torekes zijn gericht op lokale en duurzame consumptie zoals de aankoop van gezonde voeding bij lokale handelaars, spaarlampen in het Torekesloket of maaltijden in het sociaal restaurant. Er is een 'wisselkoers' tussen de Torekes en de euro: tien Torekes hebben

¹ Etnische culturele minderheden omvatten volgende groepen:

- alle personen van niet-Belgische nationaliteit die ingeschreven staan in het bevolkingsregister met uitzondering van de lidstaten van de EU en een aantal 'ontwikkelde' landen buiten Europa;
- alle personen van vreemde origine uit het bevolkingsregister die de Belgische nationaliteit verkregen hebben na 01/01/1985, uitgezonderd diegenen met een vorige nationaliteit uit de hierboven vermelde uitzonderingen;
- alle personen ingeschreven in het wachtregister.

een winkelwaarde van één euro. De ontvangende handelaars krijgen het equivalent in euro's terugbetaald.

Voor de concrete realisatie van het project in deze wijk werd intensief samengewerkt met de stadsdienst Gebiedsgerichte Werking en de middenveldorganisatie Samenlevingsopbouw Gent. Gebiedsgerichte Werking zag in de munt een kans om in te spelen op noden in de wijk en om mensen te betrekken op het stadsvernieuwingsproject 'Bruggen naar Rabot'. Het Torekesproject kon de drie pijlers van stadsvernieuwing immers versterken: bijdragen aan de algemene woon- en leefkwaliteit (fysiek-ruimtelijk), versterken van de sociale cohesie en verbeteren van het imago van de wijk (sociocultureel) en stimuleren van lokale handel en sociale economie (economisch). Samenlevingsopbouw Gent kon op haar beurt de complementaire munt in haar programmapunt 'leefbaarheid' kaderen door het stimuleren van betrokkenheid van buurtbewoners op stadsvernieuwing (fysieke leefbaarheid) en het verbeteren van het samen leven in de wijk (sociale leefbaarheid) (Samenlevingsopbouw Gent, 2010). Momenteel is Samenlevingsopbouw Gent dan ook de trekker van het project: een halftijdse projectverantwoordelijke is de centrale beheerder van de munt en de munt wordt voor een groot deel in opbouwwerkprojecten ingezet.

Uit een tussentijds rapport blijkt dat de meeste Torekes worden verdiend via buurtzorg, vooral via werknamiddagen op bepaalde plekken in de buurt (Samenlevingsopbouw Gent, 2013). In 2011 werden ongeveer 50.000 Torekes verdiend waarvan een goeie 41.000 voor buurtzorg (1.664 uren aan vrijwilligerswerk). In 2012 werden ongeveer 105.000 Torekes verdiend waarvan bijna 100.000 voor buurtzorg (3.982 uren aan vrijwilligerswerk). Deze sterke stijging van het aantal gepresteerde uren ging niet gepaard met een sterke stijging van het aantal deelnemers. Er is dus een erg geëngageerde, stabiele groep vrijwilligers in het project betrokken. De meeste Torekes worden uitgegeven in de lokale (voedings)winkels.

2.3. Praktijken van solidariteit in diversiteit op gedeelde plekken in de buurt

Binnen het Torekesproject gingen we op zoek naar nieuwe praktijken van solidariteit in diversiteit in de wijk Rabot. De complementaire munt heeft op zich niet al deze praktijken in het leven geroepen. Er bestonden reeds een aantal formele en informele activiteiten en netwerken in de wijk, die naderhand een noodzakelijke onderlegger gingen vormen voor het Torekesproject. Zo zijn bepaalde handelszaken in de wijk niet enkel plekken voor verkoop en ontmoeting, maar ontstonden daar ook zelforganisaties of spaarkassen. In de sociale woonblokken is al langere tijd een door Samenlevingsopbouw ondersteunde laagdrempelige buurtwerking met onthaal, dienstverlening en belangenbehartiging actief. Vooral belangrijk als ankerpunt voor de Torekes waren enkele concrete

gedeelde plekken waarmee bewoners met een cultureel divers profiel al een band hadden opgebouwd. Wat het complementaire muntproject wel doet in de wijk is het stimuleren van nieuwe praktijken van buurt-, burens en milieuzorg, het betrekken van nog niet participerende bewoners en het via de Torekes verbinden van die praktijken met andere, reeds bestaande praktijken in de wijk. Het breidt de interdependenties in de wijk uit door nieuwe activiteiten en bewoners te mobiliseren en verstevigt ze door die nieuwe activiteiten en bewoners te verbinden met bestaande sociale relaties en dynamieken. Het is de uitbreiding en versteviging van de interdependenties via het Torekesproject dat de bron vormt voor nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit.

Een cruciale factor voor het uitbreiden en verbinden van al die activiteiten en participanten en ze solidariteit te laten genereren zit in de manier waarop in de Rabotwijk de nabijheid in diversiteit georganiseerd wordt. Er zijn 'gedeelde plekken' gecreëerd, waarbij de Torekes het opnemen van gedeelde verantwoordelijkheid en de inclusieve toe-eigening van die plekken sterk faciliteren. In de Rabot Blaisantvestwijk kunnen we twee plaatsen van nabijheid afbakenen: de Site en het Witte Kaproenenplein. De Site is een project van tijdelijke invulling op voormalige fabrieksterreinen aan de Gasmeterlaan. In afwachting van sanering en de bouw van nieuwe woningen werd deze plek door verschillende buurtorganisaties omgetoverd tot hét deelproject van de buurt: een open ruimte voor spel en vertier, cultuur en ontspanning (Debruyne & Oosterlynck, 2009: 26). De Site ziet eruit als één grote moestuin: volkstuintjes, grote stadsakkers, een serre, een broodoven, enzovoort. De Torekes versterkten die dynamiek in de Site en spelen intussen een fundamentele rol in het beheer: je kan een volkstuintje huren voor 150 Torekes per jaar, voor het werk op de stadsakkers krijg je 25 Torekes per uur, de groenten van de akker kan je kopen met Torekes. Vrijwilligers die zich inzetten voor de verschillende culturele en sociale activiteiten op de Site, zoals de wekelijkse voetbaltraining en de buurtpicknicks, worden hiervoor ook gewaardeerd met Torekes. Het Witte Kaproenenplein is een kleiner stuk groen gelegen tussen woningblokken aan een van de centrale straten in het Rabot. Tot voor kort was het een 'restruimte' die niet gebruikt werd door de buurt en er vaak onverzorgd bijlag. Via middelen van het stadsvernieuwingsproject ontwikkelden Landschapsarchitectenbureau Studio Basta en Samenlevingsopbouw Gent een participatieproject om de vormgeving van het plein aan te pakken. Ook hier waren de Torekes een stimulans om bewoners te betrekken op de buurt: buurtbewoners die meewerkten aan de realisatie van het project werden gewaardeerd in Torekes en het onderhoud van het plein wordt tot op heden gewaardeerd in Torekes.

Op deze plaatsen komen mensen met een cultureel divers profiel samen. De Turkse gemeenschap die voor een groot deel afkomstig is uit de landbouwstreek Emirdag vond aansluiting bij de volkstuintjes en de stadsakkers op de Site. Blanke gezinnen uit de middenklasse verzorgen de kippen

op de Site en met de Torekes die ze hiervoor krijgen, kunnen ze een volkstuintje huren. Personen in een maatschappelijk kwetsbare situaties worden door de inzet en begeleiding vanuit Samenlevingsopbouw en het inkomensverhogend effect van de munt eveneens betrokken. Door de inzet van de Torekes wordt een grotere én meer diverse groep mensen op het publiek domein betrokken. Het Torekesproject slaagde er met ander woorden in om de bestaande diversiteit te verbreden en te verdiepen. Die diversiteit omvat verschillende dimensies: leeftijd, migratiestatuu, gender, religie, taal, land van herkomst...

“een Turkse gepensioneerde die weinig Nederlands spreekt, een Belgische dakloze, een Nigeriaanse asielzoeker... die verschillende profielen, die zwermen door elkaar op de Site waar de Torekes de rode draad in zijn” (opbouwwerker)

Wat deze verschillende profielen delen, is de plaats en de zorg voor de plaats. Precies omdat plaats het enige is dat we in superdiverse contexten nog delen, kan het een basis zijn voor solidariteit (Oosterlynck & Schuermans, 2013).

“Het is een diverse groep maar het feit dat ze zo’n gebied delen en dat ze er elk hun activiteiten doen, geeft wel een bepaalde verbondenheid, een gemeenschappelijkheid, dat ze elkaar kennen en een goeiedag zeggen op straat. Het is niet realistisch dat ze beste vrienden worden. Ieder heeft zijn netwerk en dat situeert zich niet meer op wijkniveau en om dat te proberen forceren... Nee, je werkt gewoon met hetgeen zich aandient, een gedeelde betrokkenheid op de buurt” (stadsambtenaar)

De gedeelde betrokkenheid op de Site en het Witte Kaproenenplein wordt gestimuleerd door de participatieve manier waarop de pleinen werden en worden ingericht en vormgegeven. Wat tot voor kort een verloren grasveldje (Witte Kaproenenplein) of een betonblok (de Site) was, komt tot leven via experiment en engagement: *“het moet niet design zijn of mooi zijn, het moet vooral echt zijn” (opbouwwerker).*

“het gaat over een ruimte die voordien een restruimte is waar niemand content mee is en waar je eigenlijk door andere dingen te gaan doen, terug iets van maakt wat mensen wel kunnen gebruiken, zonder dat we dan allemaal hetzelfde moeten gaan doen” (beleidsmedewerker Samenlevingsopbouw)

Deze kleinschalige knooppunten van diversiteit bieden de mogelijkheid om op een heel informele manier te ondervinden hoe we met verschillen kunnen omgaan (Oosterlynck & Schuermans, 2013). De gedeelde betrokkenheid van een erg diverse groep mensen, kan vooroordelen verminderen en nieuwe verbindingen mogelijk maken (Amin, 2002).

“Vroeger had je elke groepering, elke cultuur gaat een beetje met elkaar om. Hier komen ze samen en dat is het plezante eraan. Vroeger die Turken, ik kende die niet want ik klap geen Turks. Nu maakt het niet uit, of

ze Turks spreken of... Je leert communiceren met elkaar, met handen en voeten hé. Die Turkse mensen proberen zich ook iets of wat verstaanbaar te maken. We geraken er wel uit" (vrijwilliger de Site)

"Lui, je croisais mais je ne connaissais pas. Ici, c'est quelque chose ou en peut se diversifier. S'il y a beaucoup de cultures, moi par exemple, j'ai ma propre culture, je vois leur culture aussi, je le donne ma propre culture pour que ici on s'associe, on fait un seul culture ensemble. Il y a un homme ici qui vient de Nigeria, un autre pays, on se croise ici avec les petits jardins qui sont là." (vrijwilliger de Site)

Naast het netwerk van interdependenties dat in de wijk vorm krijgt, voedt dus ook de ontmoeting die op deze plaatsen ontstaat een aantal interpersoonlijke praktijken van solidariteit in superdiversiteit. Enkele voorbeelden op een rijtje: mensen die actief zijn op de Site picknicken over de middag samen en ook wie niet kan bijdragen, schuift mee aan tafel. Indien iemand van de vaste groep al een tijdje niet meer komt opdagen, uit de rest van de groep haar bezorgdheid. Een vrijwilliger spaart zijn Torekes op om samen met zijn collega-vrijwilligers te kunnen gaan eten in het Eetcafé. Diezelfde vrijwilliger kocht een fiets voor de zoon van een collega-vrijwilliger die dit zelf niet kan betalen. Veel van deze praktijken van solidariteit vinden plaats tussen mensen met een kwetsbaar profiel zoals langdurig werklozen, mensen zonder wettig verblijf, personen met een laag pensioen...

"Pas op, die solidariteit zouden wij heel klassiek invullen van hebbenden naar niet-hebbenden, maar die ontstaat ook tussen niet-hebbenden. Ik ken mensen die Torekes verdienen, waarvan je bij jezelf denkt 'die kan dat zelf goed gebruiken', en die zelf zegt van 'ik heb dat aan die gegeven want die kan dat beter gebruiken dan ik" (opbouwwerker)

Het werk op de Site zorgt voor een regelmatig en intensief contact. Een gedeelde, kwetsbare situatie leidt hierbij tot een sterk 'wij-gevoel' van lotsverbondenheid (Stjerno, 2004).

"...you get poor by poor people, we help each other, we don't expect anything from rich. Rich people don't know poor people or they don't care, they don't look, turn their head, look around. We take ourselves as brothers, sisters, friends, whatever... as family, as people, it is unity in diversity."

"Ge zoekt hulp waar je hulp kan krijgen, dat is meestal bij je gelijken [...] we zijn toch gelijk, ik ben niet gelijker of hem, hij is niet gelijker of ik" (vrijwilligers De Site)

De Torekes kregen een sterke betekenis voor de solidariteit tussen vooral kwetsbare wijkbewoners. Voor de opbouwwerkers die in de wijk actief zijn, was dat effect van de complementaire munt naar deze bewoners een evident gegeven. Ze gingen er immers van uit dat dit systeem in de armste wijk van Gent vooral zou aanslaan als een directe vorm van inkomensverhoging bij mensen die 'time rich' en 'cash poor' zijn. Vreemd genoeg werd inkomensverhoging door de initiatiefnemers van Netwerk Vlaanderen (nu FairFin) en de stedelijke diensten minder benadrukt bij het uittekenen van de Torekes als een project voor burenen- en buurtzorg. Personen in een maatschappelijk kwetsbare positie

worden op het project betrokken door het inkomensverhogend effect van de munt en de intensieve ondersteuning die Samenlevingsopbouw, zowel op individueel- als op groepsniveau, biedt vanuit de nabijheid op verschillende plaatsen in de wijk.

Tenslotte is het belangrijk op te merken hoe in dit project interpersoonlijke praktijken van solidariteit berusten op en gestimuleerd worden door een grote indirecte en vanop afstand georganiseerde solidariteit (Veldboer, 2010). De zeer herkenbare concrete vormen van ‘warme’ interpersoonlijke solidariteit in de Torekes zijn inderdaad slechts mogelijk gemaakt door een aanzienlijke injectie van publieke middelen vanuit de Stad Gent en hogere overheden, zowel in de personeelsinzet voor het Torekesloket en de begeleiding door opbouwwerkers als in de financiële toelage voor de ‘verzilverpot’ voor de besteding van de verdiende Torekes.

Bij wijze van conclusie kunnen we stellen dat het complementaire muntsysteem nieuwe, plaatsgebonden vormen van solidariteit in diversiteit genereert. De loutere nabijheid in de ruimte blijkt echter op zich niet voldoende te zijn om ‘bottom-up’ praktijken van solidariteit tot ontwikkeling te laten komen. De intermediatie van de materiële infrastructuur van complementaire munten en specifieke plekken, verbonden met de menselijke inzet van opbouwwerkers en organisaties, speelt een noodzakelijke en stimulerende rol in die praktijken van solidariteit².

3. De Torekes tussen integratie in en transformatie van de bestaande orde

Solidariteit, of ze nu op lokaal of op nationaal niveau gegeneerd wordt, bevindt zich altijd op verschillende spanningsvelden. We denken daarbij onder meer aan de discussie over universele of selectieve vormen van sociale bescherming (Arts & Gelissen, 2002) of over de vraag of de solidariteit eerder gericht is op culturele erkenning of economische herverdeling (Fraser, 1995). Het spanningsveld dat we in deze analyse echter naar voor willen halen is dat tussen integratie en transformatie. Die spanning roept de vraag op naar wat de gewenste effecten zijn van solidaire praktijken: is solidariteit gericht op de integratie in de bestaande orde en bevestigt solidariteit dus de bestaande sociale verhoudingen, rolpatronen en maatschappelijke structuren; of is de solidariteit net gericht op de transformatie van de sociale verhoudingen, rolpatronen en maatschappelijke structuren? Dit spanningsveld is bijzonder relevant voor solidariteit *in diversiteit*. De vraag is immers of de superdiversiteit verstorend mag werken naar de bestaande sociale orde of het een zaak is om cultureel diverse groepen te integreren binnen de bestaande orde zonder dat die laatste verstoord wordt. De vraag die we in deze paper opnemen is dus niet alleen of solidariteit in diversiteit mogelijk

² Ash Amin maakte ons attent op de belangrijke rol van intermediairen en professionals die vandaag dikwijls vanuit een soort “bottom up coolness” over het hoofd gezien worden.

is als we kijken naar welke interpersoonlijke praktijken op specifieke plaatsen waar de diversiteit zich manifesteert, maar ook of die praktijken integrerende dan wel transformerende effecten genereren op de bestaande sociale orde.

Met Rancière beschouwen we transformatie dus als het verstoren van de bestaande orde. Die 'politie-orde', die quasi af is, geeft aan iedereen een geijkte plaats. "*De essentie van de politie is het principe van verdeling, het is een manier van de verdeling van wat zichtbaar en hoorbaar is dat geen tekort of overschot erkent. In de opvatting van de politie is de samenleving een totaliteit die bestaat uit groepen die specifieke functies uitvoeren en welbepaalde ruimtes en posities bezetten.*" (Rancière, 2001 - eigen vertaling). De functie van de politie-orde is dus niet de onderdrukking van wat cultureel of sociaal anders is, maar eerder de dwingende toewijzing en verdeling van dingen, plaatsen, mensen, functies, autoriteit en activiteiten, en de normalisering ervan (Rancière, 2004). Het gaat erom dat de politie-orde *vooraf* bepaalt hoe die culturele diversiteit zich mag uiten, bijvoorbeeld als een kwestie van interculturele competenties en diversiteitsmanagement zoals bij het liberaal multiculturalisme of als ondergeschikt aan de dominante monocultuur bij het communitarisme (Van Puymbroeck en Oosterlynck, 2014).

Voor Rancière gaat politiek over het doorbreken van de bestaande orde om een plaats te claimen voor "*the part for those who have no-part*" (Rancière, 2001: 6). Dissensus staat centraal in zijn begrip van het politieke. Hiervoor gebruikt hij niet de gangbare definitie van confrontatie tussen verschillende meningen en belangen, maar hij ziet dissensus als het zichtbaar en hoorbaar maken wat in de huidige verdeling van rollen en posities niet gezien en gehoord kan of mag worden (Rancière, 2001: thesis 8). Dissensus is dus meer dan de methodische act van het doorbreken van de consensus, maar krijgt een scherpe inhoudelijke betekenis in het weigeren van de bestaande politie-orde vanuit het principe dat ook wat onzichtbaar is het recht heeft om gezien en gehoord te worden (Rancière, 1998: 29). Elke sociale orde produceert haar eigen ongelijkheid en uitsluiting en maakt bepaalde delen van de sociale en culturele diversiteit onzichtbaar en onhoorbaar. De vraag is of mensen die uit de bestaande orde vallen – omwille van hun sociaal of cultureel anders zijn - zich tot subject kunnen maken om mee te spreken over kwesties waarin ze als onmondig worden en op die manier de bestaande orde kunnen doorbreken, een proces dat Rancière subjectivering³ noemt (Oosterlynck, 2013). De manier waarop de bestaande orde en de samenleving tot stand komt is in deze opvatting dus radicaal contingent. In die visie staat nooit a priori vast wie het politiek subject is: iedereen kan zich ontwikkelen tot een politiek subject.

³ Subjectivering is hier het tegenovergestelde van het sociologische concept van socialisering, waarbij iemand een vooraf bestaande rol leert aannemen of sociale positie leert innemen.

Rancière biedt met die opvatting over subjectivering een eigen perspectief op de sociaal-politieke vraag naar de ordening van de samenleving. Dat perspectief behelst radicale democratisering als een open proces, waarbij de politie-orde wordt verstoord door politieke praktijken die geleid worden door de hypothese van gelijkheid en die gericht zijn op emancipatie. Die emancipatie gebeurt vanuit een groep zoals arbeiders, vrouwen of migranten waaraan die gelijkheid in de bestaande en genormaliseerde politie-orde wordt ontzegd. Ook in samenlevingen die als relatief goed geordend en inclusief worden beschouwd, zoals de hedendaagse welvaartstaten, houdt die categorisering, afbakening en toewijzing van rechten en statuten altijd bepaalde groepen in een ondergeschikte positie (bv. zij die er geen formeel burgerschap hebben of niet beantwoorden aan het normatieve familiemodel). Net vanuit het deel dat 'buiten' die politie-orde valt en 'nog-niet deelachtig is' wordt de politie-orde in vraag gesteld vanuit het principe van gelijkheid. Dergelijke emancipatieprocessen zijn dus geen kwestie van het bevestigen van een eigen identiteit of het uiten van de specifieke waarden van een bepaalde categorie; het gaat over de vorming van een politieke eenheid vanuit de claim om deel te nemen aan de samenleving als gelijke, als 'om het even wie'. Dergelijke processen van subjectivering zijn te beschouwen als de verstoring van de bestaande, feitelijke democratie gericht op een radicale democratisering van de samenleving – een democratisering die nooit af kan zijn. Vanuit sociaal-politiek perspectief gaat die visie op democratisering dus niet uit van de quasi-volmaakte samenleving waarbij het er enkel zou op aankomen om de vastgelegde grondrechten nog wat beter te realiseren binnen het kader van de bestaande samenleving. Als we de sociaal-politieke logica van Rancière volgen, dan gaat democratisering om het openbreken van de contouren van die bestaande rechtsorde vanuit de claims van wie niet tot 'de gelijken' worden toegelaten⁴.

Steunend op deze benadering analyseren we hoe de lokale introductie van een complementaire munt in een superdiverse buurt aan de ene kant de bestaande sociale verhoudingen en maatschappelijke structuren bevestigt en dus integrerend werkt, en aan de andere kant die verhoudingen en structuren net uitdaagt en een transformatie ervan impliceert. Omdat vooral een sociaal kwetsbare groep vrijwilligers in het Torekesproject betrokken is, worden veronderstellingen over deze groep, evenals de positie die ze in de samenleving krijgt toegewezen, uitgedaagd. Ook bredere maatschappelijke structuren en schijnbaar vaststaande manieren waarop onze samenleving wordt vormgegeven, worden door deze heel lokale praktijk in vraag gesteld. De Torekes als

⁴ Denk bijvoorbeeld aan "het recht op wonen". Democratisering zal in de lijn van Rancière verder gaan dan een structureel pleidooi voor de realisatie van artikel 23 van de grondwet, maar de contouren van die bestaande rechtsorde zelf open breken. Het gaat dan om de vraag – en de concrete praktische inzet - welke groepen in de marges worden gehouden van dit structureel beloofde woonrecht. Dat wordt erg concreet wanneer we kijken naar grote groepen burgers met precair verblijfsrecht (zoals Slovaakse Roma of mensen zonder papieren). Voor die groepen die geen deel zijn van het geheel van de structurele rechtsorde, moet de claim van wie behoort tot 'de gelijken' zelf worden opgebroken (Debruyne P. & Van Bouchaute B., 2014)

'alternatief geldsysteem' of als 'alternatief waarderingssysteem', daagt bestaande waarderingssystemen zoals de arbeidsmarkt en de manier waarop die wordt vormgegeven, uit. Door de inbedding van de Torekes op specifieke plekken wordt ook de visie op en de vormgeving van 'publiek domein' uitgedaagd. Dit is echter niet het hele verhaal. Er zijn ook heel wat praktijken die de wens van de participanten tot integratie in de bestaande orde reflecteren. De verwevenheid van integrerende en transformatieve praktijken die samengehouden worden door de complementaire munt en hun inbedding in gedeelde plekken geven aan hoe de creatie van solidariteit in diversiteit subjecten dwingt om te navigeren op een spanningsveld tussen integratie en transformatie. We bespreken dit spanningsveld in de domeinen arbeid, publieke ruimte en de interne sociale verhoudingen in de wijk.

3.1. Het verstoren van 'arbeid'

De specifieke invulling van de Torekes en de betrokkenheid van groepen die matig tot niet zijn opgenomen in de klassieke interdependentie van de arbeidsmarkt (mensen zonder wettig verblijf, maatschappelijk kwetsbare groepen, kinderen) versterkt de interdependentie. Dergelijke systemen geven immers werklozen en feitelijk iedereen de kans om werkkracht of werktijd om te zetten in koopkracht zonder de nood aan een arbeidscontract bij een werkgever of kapitaalsbezit om zich te vestigen als zelfstandige (Offe & Heinze, 1992). Het complementaire muntsysteem zelf balanceert hiermee tussen integratie en transformatie. Buurtbewoners worden indirect geïntegreerd in het arbeids- en handelssysteem, wanneer ze hun tijd omzetten in Torekes die uiteindelijk bij lokale handelaars weer in aankopen in euro worden omgezet.

Tegelijk heeft de Torekes een transformatief potentieel om de bestaande arbeidsmarkt uit te dagen als dominant systeem van verloning en waardering in onze samenleving.

De typische relatie tussen arbeidsproductiviteit en loon in de reguliere arbeidsmarkt wordt verstoord omdat de hoogte van de verloning per uur niet gekoppeld is aan de efficiëntie van de verrichte arbeid:

“soms kan je mensen hebben die twee stenen verleggen op een uur en die hebben hard gewerkt en er zijn mensen die 10 stenen verleggen op een uur en die zijn lui geweest, en het leuke is dat je die twee snelheden naast elkaar kunt laten ontstaan met zo'n systeem, je kan die belonen op dezelfde manier.” (opbouwwerker)

Ook de klassieke beleidslogica over activering naar die reguliere arbeidsmarkt wordt grondig verstoord. Binnen het luik buurtzorg zetten meer dan 200 buurtbewoners zich samen bijna 4.000 uur in voor de wijk. In de ogen van veel instanties zijn deze mensen sociaal en economisch niet meer te activeren. Er zijn zeer opvallende individuele verhalen:

“[een medewerker] heeft hier gewerkt hé, een jaar en een half of twee jaar en [...] nooit op tijd, zat, weg om 1u ‘s middags, die werkt nu bij ons als vrijwilliger [...], en elke woensdagmiddag, van 2 tot 4 moet die voetbaltraining geven, die is hier om 1 uur, die gaat om 6 uur naar huis, hoe komt dat? Je moet dat een keer aan iemand uitleggen? Dat is vrijheid. En die krijgt 2 €50 per uur en daarvoor kreeg hij een loon van 1200 per maand, leg dat toch een keer uit, dat kan je toch niet?” (opbouwwerker)

Dit opvallende verschil valt te verklaren omdat in de Torekes activering als het ware terug werd geclaimd, want de betekenis van arbeid wordt op verschillende vlakken in vraag gesteld. De deelnemers hebben een grote autonomie om te bepalen wanneer en hoe lang ze meewerken (tijd). De taken worden in onderling overleg ingevuld vanuit de mogelijkheden maar ook de wensen van elke deelnemer (inhoud). Er is veel aandacht voor de opbouw van gelijkwaardige, vertrouwensvolle relaties tussen de deelnemers en met de opbouwwerkers (verhoudingen). Meewerken aan de Torekes geeft een gevoel van betekenis voor zichzelf en in de ogen van anderen binnen de wijk (waardering).

De Torekes heeft zich genesteld in de schemerzone tussen vrijwilligerswerk en betaalde arbeid. Het project werd opgezet als een instrument om de buurt-, burens- en milieuzorg te versterken door nieuwe vrijwilligers en vormen van vrijwilligerswerk te stimuleren. Het leverde de Torekes de kritiek op dat het bestaande vrijwilligerswerk in de wijkorganisaties zou worden aangetast door monetarisering:

“De associatie ‘vrijwilligerswerk is iets wat een vrijwilliger doet en als je daar dan een beloning voor geeft, dan besmet je dat idee van vrijwilligerswerk” (initiatiefnemer).

In de praktijk bleek echter dat nieuwe, andere vrijwilligerstaken door vooral nieuwe, andere buurtbewoners worden aangepakt. Door de Torekes werden etnisch-culturele nieuwkomers in de wijk geïntegreerd in de typische vrijwilligerscultuur zoals die historisch gegroeid is in het Vlaamse middenveld. Maar tegelijk zien we hoe die klassieke vrijwilligerscultuur, met het beeld van de vrijwilliger die zich gratis en belangeloos inzet in zijn vrije tijd, op losse schroeven wordt gezet. In de voorbije jaren speelden immers vooral mensen in een kwetsbare positie in op de Torekes om hun inkomen aan te vullen. Ze eigenden zich dit systeem van vrijwilligerswerk in de buurt toe om met het bijkomend inkomen de levensnoodzakelijke bestaansmiddelen aan te kopen. Door de Torekes komt scherp aan het licht hoe de bestaande voorzieningen en verhoudingen de bestaansvoorwaarden aantasten:

“Alles wat weggestoken was komt nu ook rapper naar boven.” (opbouwwerker).

Het gebrek aan inkomen en bestaanszekerheid komt door dit project duidelijker naar boven en heeft een transformatief potentieel. Sommige deelnemers vragen een uitbreiding van de inwisselbaarheid

van Torekes naar meer voedingszaken en naar apotheken. Die nood aan bijkomend inkomen wordt door een aantal deelnemers geformuleerd in de scherpe eenvoudige vraag:

“waarom geef je me dan geen euro’s?”

In die vraag komt een paradox van het complementair muntsysteem tot uiting: een dergelijk systeem wil de reguliere interdependentie in het bestaande arbeids- en muntsysteem transformeren, maar botst uiteindelijk op de harde eis van kwetsbare deelnemers tot integratie in het dominante muntsysteem. Deelnemers claimen hier een gelijke behandeling ‘als om het even wie’.

In de verhouding tot arbeid en inkomen zitten de Torekes gevat in een precair spanningsveld tussen transformatie en integratie. Zoals we aangaven kan het project leiden tot de verstoring van hoe de reguliere arbeidsmarkt mensen waardeert (of niet) en tot het in vraag stellen van de geijkte invulling van activering naar die arbeidsmarkt. Tegelijk sturen de deelnemers aan op de koppeling van de complementaire munt aan de Euro, wat een expliciete vraag inhoudt naar gelijkheid. Het reflecteert de stellige wens om zich niet laten ‘gettoïseren’ in een complementair muntsysteem aan de marges van de reguliere economie. Ook de vraag om Torekes in winkels te kunnen inwisselen voor alles en niet enkel voor voedingsmiddelen verwijst naar die claim om gelijk te zijn ‘als om het even wie’. Tegelijkertijd is het transformatief karakter afhankelijk van hoe die eis opgepikt wordt: als een vraag voor de deregulering van de arbeidsmarkt om de creatie van slecht betaalde en precare jobs te stimuleren of als een oproep tot een herdenken en herorganiseren van de economie op zo’n manier dat die kwalitatieve jobs produceert voor zij die vandaag niet aan de bak komen. In die context erkennen de initiatiefnemers het risico dat dergelijke complementaire systemen zwakke werknemers kunnen integreren in de onderste restcategorie van de bestaande competitieve arbeidsmarkt, in een systeem met mindere stabiele jobs die minder inkomenszekerheid opleveren. Een bescheiden, maar noodzakelijke aanvullende ‘verloning’ van 2,5 euro per uur helpt kwetsbare deelnemers met een laag inkomen in een arme wijk als Rabot-Blainsantvest overleven. Het maakt het dus mogelijk om hen te integreren zonder vragen te moeten stellen bij de structuren en verhoudingen die hun bestaansvoorwaarden aantasten.

3.2. De toe-eigening van publieke ruimte

Op het eerste zicht zou de Torekeswerking als een integratieve werking op het publieke domein kunnen beschouwd worden. De wijk had veel restgroen dat er ondergebruikt bij lag en de properheid van straten en pleinen liet te wensen over. De Torekes kunnen dan worden ingezet om de buurtbewoners op te nemen in buurtzorg en door andere buurtbewoners gezien en gewaardeerd te worden als personen die belang hechten aan de zorg voor de bestaande omgeving. In een dergelijke

integratieve logica worden kwetsbare buurtbewoners ingeschakeld in het proper houden van het bestaande restgroen in de wijk, zonder de sociale kwaliteit van die publieke ruimte in vraag te stellen.

Maar vooral op dit domein zien we heel duidelijk een transformatieve benadering in de toe-eigening van de publieke ruimte. In de Rabotwijk was het Witte Kaproenenplein een typisch voorbeeld van een weinig aantrekkelijke en gebruiksvriendelijke ruimte in de omgeving van sociale woningbouw:

“een beetje verloederd, typisch aangelegd met een paar bomen, een beetje gras en trek uw plan...”
(opbouwwerker).

In het Torekesproject werd die ruimte opnieuw aangelegd en door de buurtbewoners ingenomen, met terrassen, met zones waar omwonenden kunnen tuinieren, een petanque terrein, een kippenren... Zeker in een drukbevolkte en superdiverse wijk, met heel diverse gewoontes van bewoners in het gebruik van de publieke ruimte heeft dit een behoorlijk transformatief potentieel. De bestaande richtlijnen en routines van aanleg en beheer van de groendienst worden grondig verstoord als de bewoners het terrein innemen:

“dat is terrein die we geclaimd hebben omdat we hebben gezegd ‘dat is niets wat jullie hier doen hé mannen, dat is niets, dat is gras waar één keer per maand de groendienst over rijdt, dat is al’, als er kinderen gingen spelen hing er een bord ‘verboden te spelen’ [...] De groendienst, die mannen kunnen daar niet mee om. ‘Wat moeten wij nu doen?’ ‘Moeten wij nu nog altijd het gras afmaaïen’ en ‘Jullie komen hier het vuil oprapen en wij moeten dat normaal doen’ en ‘Die balk is misschien een beetje te hoog, als daar een auto tegen rijdt’. Die zijn helemaal in paniek. Ze hebben 1000 richtlijnen over hoe een openbare ruimte er moet uitzien maar niet één richtlijn als een bewoners zegt ‘ik wil hier wel gewoon wat sla zaaien’.”
(opbouwwerkers Witte Kaproenenplein)

De groendienst wordt uitgedaagd om anders te denken rond buurtbeheer bij de invulling van groene ruimtes. Breder wordt de bestaande besluitvorming over de publieke ruimte, zowel de formele wijze van besluitvorming (hoe) als de deelnemers aan het publieke debat (wie), wordt verstoord:

“Door het feit dat wij met een heel pak mensen regelmatig op de Site activiteiten doen in de wijk, zijn een aantal planologen en stedenbouwkundigen die zeggen van ‘t is goed, misschien moeten we een aantal van die goed draaiende deelprojecten een plek geven in het [...] Tondelierproject en dat lukt dan wel.”
(beleidsmedewerker Samenlevingsopbouw)

Door dergelijke praktijken van nieuwe invulling zijn een aantal planologen en stedenbouwkundigen uitgedaagd om in stadsvernieuwingsprojecten de groene ruimte anders te denken en in te vullen. Het top-down expertenmodel wordt uitgedaagd door een bottom-up benadering die de gebruikswaarde van de publieke ruimte door bewoners centraal stelt.

In het project wordt er in dat verband gesproken over ‘doe-participatie’. Hierbij ligt de nadruk niet op het feit dat deze groepen zich zouden moeten inzetten in de publieke ruimte, maar op het verstoren van bestaande systemen voor deelname aan de gemeenschap en het openen van mogelijkheden om een stem te geven aan mensen in een kwetsbare positie als evenwaardige leden van die gemeenschap.

“Je hebt de klassieke participatiekanalen als stuurgroepen, klankbordgroepen... Maar wat wij doen is doe-participatie. We geloven erin dat je burger kan zijn door heel eenvoudige dingen te doen. En door een aantal dingen te doen, slagen we er in om de klassieke overlegtafels te verlaten en te wegen op een bepaalde manier van besluitvorming. Met de klassieke onderhandelingstafels zouden wij ons tot op het niveau van de stad, van de planologen moeten hijsen maar wij zeggen ‘nee, we doen daar niet aan mee, we zitten hier en we doen van alles’ (beleidsmedewerker Samenlevingsopbouw)

Het meest frappante en bijna letterlijke voorbeeld van die verstoring van de bestaande toewijzing en verdeling van dingen, plaatsen, mensen, functies, autoriteit en activiteiten, en de normalisering ervan (Rancière, 2004) zien we in de praktijken die gegroeid zijn in de tijdelijke invulling De Site. Uit de beschrijving van die tijdelijke invulling bleek al hoe nieuwe, soms onverwachte en minder ‘normale’ activiteiten in een mengelmoes van mensen en relaties vorm krijgen op die plek. Turkse oudere vrouwen, jonge witte daklozen, asielzoekers en mensen zonder wettig verblijf, buurtbewoners uit de middenklasse...

“Dat zijn eigenlijk allemaal mensen die tegelijkertijd een bepaald locatie innemen en daar ook indruk op elkaar nalaten en dat kan ontkrachtend werken rond vooroordelen. Maar soms is die interactie ook intenser, op het Witte Kaproenenplein of de Site zelfs kunnen jong en oud, Turks, Marokkaans, Belgisch, weet ik veel van waar, samenwerken en elkaar beter leren kennen.” (opbouwwerker)

De Torekes hebben die toe-eigening van de publieke ruimte door buurtbewoners – en vooral maatschappelijk kwetsbare bewoners – versterkt. Meer mensen raakten sterk betrokken in de werking, naast de volkstuintjes werd een stadsakker aangelegd. Doorheen die werking beginnen de deelnemers zich stilaan ook te moeien met de toekomstige invulling van die omgeving, wanneer de Site zal veranderen in een nieuwe woonwijk ‘De Tondelier’ met een 500-tal woningen.

“we willen eigenlijk gewoon een plek als dit in dat park en niet enkel die volkstuintjes waar we nog geen chalet mogen zetten, gelijk dat we hier nu samenzitten om koffie te drinken of een gesprek te doen, dat kan niet, het is niet design genoeg, het is niet esthetisch, snap je. Dus moeten we nu echt een tandje bijsteken en echt vanuit de groep hier [...] we gaan ervoor gaan hé, ook al is dat een voetbalterrein of... we moeten een plek hebben die we zelf kunnen invullen...” (opbouwwerker)

Duidelijk is dat de deelnemers niet zomaar akkoord gaan met de plaats die ze in de toekomst krijgen toegewezen en met het uitzicht en karakter van die plaats. Ze willen het conflict aangaan voor het behoud van letterlijke en figuurlijke 'ruimte' voor hun werking.

3.3. Het verstoren van de toegewezen plaats in de gemeenschap

Gestimuleerd door de Torekes werken bewoners met een kwetsbaar profiel mee aan activiteiten gericht op buurtzorg. Dit heeft zoals we eerder beschreven een integrerende werking. De deelnemers zijn meer betrokken op de zorg voor publieke ruimten zoals de Site en het Witte Kaproenenplein, op de buurt en op medebewoners. Die integratie via interactie op gedeelde plekken daagt de klassieke wijze uit waarop nieuwkomers geacht worden zich te integreren in de gemeenschap – met inburgeringscursussen in formele leersettings op basis van vastgelegde criteria. Voor nieuwkomers die meewerken aan de Torekes is er niet iemand die van bovenaf bepaalt hoe deze integratie zal verlopen, maar komt de inschakeling in de wijk gaandeweg tot stand.

“It is important in a neighbourhood where a lot of newcomers are arriving that a project as the Site exists, you can try to get involved, know what is going on, you have to interact with other people, it is integrating the people.” (vrijwilliger)

Naast die vooral informele integratie door interactie komen er in het Torekesproject ook expliciet socialiserende leermomenten naar voor, momenten waarop de betrokkenen leren welk gedrag nodig is om zich in te schakelen in de bestaande wijkgemeenschap. Met Torekes in het Eetcafé gaan lunchen betekent ook dat een aantal 'modale' omgangsvormen worden verwacht. Tijdens de Torekesactiviteiten wordt het gebruik van alcohol niet toegelaten. Socialisatie komt ook duidelijk naar voor bij de projectdoelstelling 'activering': buurtbewoners ontdekken dat het mogelijk is om zich in te zetten voor anderen of de publieke ruimte' (Samenlevingsopbouw Gent, 2013)

“De Torekes zorgen ervoor dat je een beter gevoel krijgt omdat je iets goed gedaan hebt, je krijgt contact met anderen, je zorgt voor een netter plein of goeie groenten. Het is alsof je gaat gaan werken, je gaat ook graag gaan werken omdat je dan iets teweeg brengt... Eigenwaarde, betrokkenheid in de samenleving, ik denk dat als je de ganse dag niets doet...” (stadsambtenaar)

Een kritische lezing van die activering naar integratie stelt dat de sociale activering van 'kansengroepen' betekent dat 'outsiders' worden toegeleid om mee te kunnen in de bestaande samenleving. De oorzaak van hun niet meekunnen kan makkelijk bij kenmerken van deze groepen worden gelegd. Niet-participatie wordt vanuit dat perspectief beschouwd als oorzaak in plaats van als gevolg van sociale uitsluiting. Vanuit die herdefiniëring komen activerende interventies neer op

het zeer instrumenteel disciplineren van outsiders naar een aanbod waar ze verder weinig inbreng in hebben. De problematisering van de uitgesloten in plaats van de uitsluiting leidt er volgens onderzoek van Pascal Tuteleers (2007) toe dat sociale activeringsprojecten mensen partieel integreren zodat groepen die bedreigend zijn net voldoende binding met de samenleving hebben zodat 'wij' er geen last van hebben. De aanwezigheid van kwetsbare groepen in de wijk wordt op die manier weer aanvaardbaar gemaakt omdat die groepen zelf in de sociale activering aantonen dat ze die aanwezigheid verdienen. Echo's van een dergelijke benadering vingen we op in enkele interviews

"De mensen in de buurt vinden dat project heel goed, vooral als het mensen zijn die niet werken en stempelgeld krijgen, die zitten thuis en in feite zouden ze toch moeten iets moeten doen. Zo van 'jullie krijgen steun maar toch een keer ergens een paar uurtjes als vrijwilliger...' Mensen die werken vinden het heel erg dat mensen gewoon thuis zitten en geld krijgen en er niets voor doen" (lokale handelaar)

Tegelijk stelden we vast dat het op een positieve manier aanwezig zijn in de publieke ruimte respect oplevert voor mensen in een kwetsbare situatie. Dit kan aanleiding geven tot het herdenken van de plaats die ze in de samenleving krijgen toegewezen.

"de mensen zien dat, dat wie vroeger de krapuuls van 't straat waren zo iets positief doen en dat zorgt voor een verbinding, de perceptie verandert. Dit kan je nooit veranderen door samen te vergaderen, maar door dingen samen te doen en iedereen zijn eigen plek daarin te geven" (opbouwwerker)

"met die buitenlanders is dat ook zo, er leeft een vrij hardnekkig stigma dat sluikstort door buitenlanders gebeurt maar als je ook ziet dat zij het opruimen, dat je dan denkt van 'het zou raar zijn dat je het eerst op de grond gooit om het dan zelf te komen opruimen'" (opbouwwerker)

De effecten van de deelname van kwetsbare wijkbewoners aan het Torekesproject voor hun plaats in de lokale gemeenschap balanceert tussen integratie en transformatie. Enerzijds kunnen we dit interpreteren als integratief: door hun zichtbare inzet voor een aangename wijk worden deze mensen niet langer gezien als de ongewenste, gevaarlijke, te mijden ... outsiders maar ze worden aanvaard als insiders van de wijkgemeenschap. In die benadering krijgen ze een plaats in de bestaande gemeenschap, zonder dat de sociale verhoudingen binnen die gemeenschap in vraag worden gesteld. Maar het kan ook een transformerend effect hebben. De deelnemers maken zichzelf zichtbaar op een andere wijze, als respectabele en te respecteren leden van de gemeenschap. Ze kunnen met meer zelfvertrouwen en assertiviteit hun plaats innemen in de lokale gemeenschap en hun potentieel als medeburger laten zien. Het duidelijkst komt dit naar voor op die momenten waarin ze hun stem laten horen over de wenselijke evolutie in de wijk. Andere wijkbewoners kunnen hun etiketterende benadering van gestigmatiseerde personen en groepen in de wijk zelf grondig in

vraag stellen waardoor de positie van deze groepen en breder de intermenselijke verhoudingen in de wijk wel degelijk kunnen wijzigen.

4. Besluit: solidaire praktijken in ‘De Torekes’ tussen integratie en transformatie

De case Torekes toont hoe solidariteit in een superdiverse wijk kan groeien, niet op basis van ‘één gemeenschap, één cultuur, één territorium’ maar op basis van concrete praktijken waarin mensen die in elkaars nabijheid vertoeven zich gezamenlijk engageren. Het Torekesproject is ingebed in specifieke plekken in de wijk waar de Torekes kunnen worden verdiend of uitgegeven. Op die gedeelde plekken stimuleren de Torekes interpersoonlijke praktijken van solidariteit in diversiteit. Op plekken als de Site en het Witte Kaproenenplein en andere plaatsen in de Rabotwijk waren uiteraard al allerlei praktijken en sociale dynamieken werkzaam. Wat we in deze paper echter aantonen is hoe het complementaire muntsysteem nieuwe praktijken en een meer diverse groep participanten aangebracht heeft en via de Torekes verbonden heeft met bestaande praktijken en participanten. Op die manier is de interdependentie in de wijk uitgebreid en versterkt, wat de bron vormt voor nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit in de wijk. Uit de gedeelde zorg voor die plekken ontstaan sterke gevoelens van loyaliteit tussen de deelnemers, zoals bleek uit de concrete voorbeelden van delen en zorgen voor mekaar. Die micro-praktijken van solidariteit zijn het sterkst zichtbaar tussen de vrijwilligers met een laag inkomen en een kwetsbare sociale positie. Doorheen de interactie op gedeelde plaatsen als De Site beginnen deze vrijwilligers elkaar te beschouwen als gelijken, los van hun etnisch-culturele achtergrond. Hier zien we duidelijk solidariteit als de bereidheid om te delen vanuit gevoelens van lotsverbondenheid en loyaliteit.

Dat lichte ontmoetingen op gedeelde plekken in de stedelijke ruimte solidariteit kunnen bevorderen, lijkt de contacthypothese over de relatie tussen diversiteit en samenhang in de samenleving te bevestigen. We gaan er hier echter niet vanuit dat contact tussen mensen van diverse culturele achtergronden vanzelf ontstaat, maar dat die nabijheid in diversiteit op bepaalde plaatsen omgezet moet worden in een gedeeld project om dit contact tot stand te brengen. Voor zover hier op basis van één case study uitspraken over te doen zijn, sluit ons onderzoek aan bij de stelling dat contact slechts succesvol is, in de zin dat het leidt tot gevoelens van lotsverbondenheid over culturele grenzen heen, indien er aan een viertal voorwaarden wordt voldaan (Pettigrew & Tropp, 2006): er wordt gewerkt aan een concrete gezamenlijke projecten, samenwerking overheen etnisch-culturele grenzen wordt aangemoedigd, de deelnemers hebben een gelijke status en opbouwwerkers,

intermediaire organisaties en stedelijke diensten moedigen het intercultureel contact met een zekere autoriteit actief aan.

Om die kwaliteit van ontmoeting te realiseren, spelen de professionele begeleiders in de onderzochte nabijheidspraktijken een cruciale rol. De Torekes zijn geen 'puur' top-down project van buurtzorg en stadslandbouw. De praktijken van solidariteit worden gestimuleerd door professionele interventies. Eerst en vooral krijgt dit vorm in het complementair muntsysteem zelf dat de interdependentie in de wijk uitbreidt naar vooral kwetsbare groepen bewoners, waar de reguliere arbeidsmarkt daar niet in slaagt. Daarnaast worden de praktijken dag na dag ondersteund en gestimuleerd door opbouwwerkers die individuele ondersteuning, groepswerk, bemiddeling en advocacy naar allerlei diensten en voorzieningen regelen. De rol van intermediaire personen en organisaties komt, naast het belang van de fysieke infrastructuur van plekken en tijdelijke invullingen, duidelijk uit dit project naar boven. De 'warme' solidariteit wordt bovendien sterk gestimuleerd door een aanzienlijke 'koele' solidariteit in de vorm van overheidsmiddelen die worden toegeleid en herverdeeld naar dit project. Deze vaststellingen nuanceren een al te romantische benadering van de praktijken van solidariteit als spontane bottom-up processen, maar wijzen op het belang van het creëren van een materiële en sociale infrastructuur waarin plaatsgebonden vormen van solidariteit in superdiversiteit kunnen floreren.

We onderzochten niet alleen of er solidariteit in diversiteit groeit in interpersoonlijke praktijken op specifieke plaatsen, maar ook of die praktijken gericht zijn op de integratie in de bestaande sociale verhoudingen, rolpatronen en maatschappelijke structuren, of die net willen transformeren? Het Torekesproject brengt in elk geval veel naar boven wat de bestaande 'normale' orde in vraag stelt. Een opbouwwerker vat het verstoringend potentieel van de Torekes samen als 'het botsen met bestaande systemen' :

“Torekes zijn inderdaad [...] dat je botst op de systemen die gewoon niet werken en daar zijn die Torekes een schitterend iets in. Je kan heel veel triggeren wat je anders nooit naar boven zou halen. En dat verhaal brengen we veel te weinig naar buiten, dat is het verhaal van die Torekes en niet dat er zes bloembakken bijgekomen zijn [...].

Eenzijds zien we duidelijk hoe de praktijken integratie in de bestaande sociale orde genereren: nieuwkomers worden geïntegreerd in de Vlaamse vrijwilligerscultuur; ze worden ingezet in een vorm van sociale activering om door buurtzorg een plaats in de samenleving te krijgen; ze leren door welk gedrag ze beter aanvaard worden in de lokale wijkgemeenschap enzovoort. Anderzijds merken we op die terreinen ook een potentieel tot transformatie: de reguliere arbeidsmarkt als dominant systeem van verloning en waardering wordt uitgedaagd; deelnemers beginnen zich te bemoeien met de

inrichting en vormgeving van de publieke ruimte, niet door zich aan te passen aan de bestaande vergadercultuur en expertmodellen maar door een vorm van doe-democratie; ze worden gezien en willen gezien worden als respectabele en te respecteren medebewoners die niet noodzakelijk en altijd op de onderste trede van de sociale hiërarchie binnen de wijk moeten staan.

Of deze praktijken verder zullen kantelen in de richting van integratie dan wel transformatie zal van verschillende factoren afhangen. Een belangrijke factor is de ruimte voor transformatie in de beleidslogica van overheden en voorzieningen: krijgt het bevorderen van solidariteit in diversiteit een centrale betekenis in deze logica, en betekent dit ook dat er een groeiende openheid is bij de betrokken organisaties en overheden om in te gaan op nieuwe, soms onverwachte en onvoorspelbare vragen en eisen – zoals de vraag naar geschikte publieke ruimte voor stadslandbouw in de wijk na de inrichting van het Tondeliersproject of de vragen naar inkomen, bestaanszekerheid en een andere invulling van activering? Maar een even belangrijke factor zijn de processen van politieke subjectivering bij de betrokkenen in dit project zelf. In welke mate zullen zij zelf de bestaande orde en sociale verhoudingen verstoren doorheen claims waarin het onzichtbare zichtbaar, het onhoorbare hoorbaar wordt (Rancière, 1998). In de Torekes zien we aanzetten tot een dergelijke subjectivering. Doorheen het onderzoek in de verschillende domeinen van arbeid, publieke ruimte en plaats in de lokale gemeenschap zien we hoe er claims tot transformatie worden ontwikkeld in economische, culturele en politieke zin (Fraser, 1995). Claims tot economische toegang en herverdeling liggen verrat in de vele discussies over deelname, verloning en het realiseren van sociale grondrechten. Culturele erkenning wordt geclaimd als gemarginaliseerde personen en groepen in de wijk – dit gaat dus breder dan enkel de miskennis van etnisch-culturele diversiteit - doorheen hun betrokkenheid in de Torekes een grotere waardering en een respectabele plaats afdwingen in de wijkgemeenschap. Politieke representatie wordt geclaimd als voorheen politiek machteloze groepen zich meer gaan mengen in de huidige en de toekomstige vormgeving van het publiek domein in hun wijk en de bestaande top-down routines van stedelijke planning en ruimtelijke ontwikkeling verstoren.

Bibliografie

- Amin, A. (2002). Ethnicity and the multicultural city: living with diversity. *Environment and planning*, 34, 959-980.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities*. London: Verso.
- Arts, W. & Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy*, 12(2), 137-158.
- Blommaert, J. (2011). Superdiversiteit maakt integratiebeleid irrelevant. *Sociale Vraagstukken*. Geraadpleegd op 8 december 2013 van <http://www.socialevraagstukken.nl/site/2011/10/27/superdiversiteit-maakt-integratiebeleid-irrelevant/>
- Brubaker, R. (2001). The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and Its Sequels in France, Germany and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 531-548.
- Corijn, E. (2013). *Waarheen met Brussel? Toekomstperspectieven voor de Belgische en Europese hoofdstad*. Brussel: VUBPress.
- Crul, M., Schneider, J., & Lelie, F. (2013). *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*. Amsterdam: VU University Press
- Debruyne, P. & Oosterlynck, S. (2009). Stedelijke vernieuwing in het Gentse Rabot. *Alert*, 35(3), 20 – 30.
- Debruyne, P. & Van Bouchaute, B. (2014). De bestaande orde verstoren. Over de politieke opdracht van het middenveld. *Oikos* (nog te verschijnen juni 2014)
- De Filippis, J. (2004). *Unmaking Goliath. Community control in the face of global capital*. New York: Routledge.
- Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society* (W. D. Halls, Trans.). Houndmills/London: MacMillan.
- Fraser, N. (1995). From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age. *New Left Review*, 1/212, 68-93.
- Geldof, D. (2013). *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven/Den Haag: Acco.

- Kymlicka, W. & Banting, K. (2006). Immigration, multiculturalism and the welfare state. *Ethics & International Affairs*, 20(3), 281-304.
- Lietaer, B. (2001). *Het geld van de toekomst*. Amsterdam: de Boekerij.
- Offe, C. & Heinze, R. (1992). *Beyond employment: time, work and the informal economy*. Cambridge: Polity Press.
- Oosterlynck, S. (2014). Over politiek: gelijkheid als hypothese. In Schuermans, G. (2014). *Politieke Ruimte*. Brugge: Die Keure/Samenlevingsopbouw Vlaanderen.
- Oosterlynck, S., & Schillebeeckx, E. (2012). Stad en sociale ongelijkheid: naar een sociale stijgingsperspectief? In D. Holemans (Ed.), *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst* (pp. 128-144). Berchem: EPO
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783.
- Putnam, R. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Ranciere, J. (1998). *Disagreement: Politics and Philosophy*. University of Minnesota Press.
- Rancière, J. (2001). Ten Thesis on Politics. *Theory & Event*, 5(3). Geraadpleegd op 12 februari 2014, van <http://www.egs.edu/faculty/jacques-ranciere/articles/ten-thesis-on-politics/>
- Ranciere, J. (2004). Introducing Disagreement. *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, 9(3), 3-9.
- Samenlevingsopbouw Gent (2010). *Van Ambitie tot Zuurstof. Meerjarenplan 2009-2014*. Geraadpleegd op 11 februari 2014, van http://samenlevingsopbouwgent.be/publicaties/SLO_vanAtotZ-websmall.pdf
- Samenlevingsopbouw Gent (2012). *Torekes: evaluatie – planning 2012 – suggesties lange termijn*. Intern document Samenlevingsopbouw Gent.
- Samenlevingsopbouw Gent (2013). *Complementaire munt, een innovatief instrument. Tussentijds rapport*. Intern document Samenlevingsopbouw Gent.
- Saunders, D. (2010). *De trek naar de stad*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5/6), 531-578.

Stad Gent (2013). *Gent in cijfers*. Geraadpleegd op 27/1/2014, van <http://www.gent.buurtmonitor.be/>

Stjernø, S. (2004). *Solidarity in Europe. The history of an idea*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tuteleers, P. (2007). *Sociale activering. Exploratieve studie naar de achtergronden van het concept*. Academia Press: Gent.

Van Oorschot, W. (2006). Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16(1), 23-42.

Van Puymbroeck, N. & Dierckx, D. (2011). De Gordiaanse knoop van migratie en de (multiculturele) welvaartstaat. In D. Dierckx, J. Vranken, J. Coene & A. Van Haarlem (Eds.), *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting* (pp. 285-302). Leuven: Acco

Vertovec, S. (2006). *The emergence of superdiversity in Britain*. Oxford: Centre on Migration, Policy and Society, Working paper 25.

Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its complications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.